

ЛЕКЦІЯ 4 (2год), ЗМ1, Т4

Тема: Соціальні процеси. Особливості етнічних, релігійних процесів в Україні.

Мета: навчити студентів розрізняти поняття пов'язані з категорією "соціальний процес", ознайомити з поняттями "етнос" і "нація";

розвивати уміння орієнтуватись в сучасних етнічних процесах, вчити використовувати набуті знання;

виховувати повагу до національних та релігійних цінностей людства.

Тип заняття: застосування вмінь та навичок.

Між предметні зв'язки: філософія, психологія, історія України, релігієзнавство.

Література

1. "Соціологія" за ред.. В.Г. Городяненка. Київ "Академія" 2008р.

2. В.М. Піча. "Соціологія" Київ "Каравела" 2015р.

3. Лукашевич М.Й. "Соціологія". Підручник. Київ 2006.

4. Соціологія: навч. посіб. / за ред. В.І. Докаша – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012 р.

План.

1. Соціальні процеси як соціологічна категорія.
2. Місце етносоціології в структурі соціологічного знання.
3. Поняття "етнос" і "нація".
4. Сучасні етнічні процеси: інтеграція, консолідація, асиміляція, сегрегація.

Тематика рефератів:

1. Соціальні процеси в сучасному українському суспільстві, що трансформуються.
2. Соціальні та громадські рухи в Україні.
3. Акультураційні стратегії в сучасному світі.
4. Етнічні стереотипи в сучасному українському суспільстві.

Розповідь викладача

1. Соціальні процеси як соціологічна категорія.

Значні соціальні зміни в суспільстві відбуваються внаслідок спільних односпрямованих і взаємоузгоджених дій людей, які беруть участь у всіх соціальних процесах.

Соціальний процес — послідовна зміна станів у соціальних системах і підсистемах, соціальних інститутах та організаціях, соціальні зміни в динаміці.

Найважливішими рисами соціальних процесів є їх загальність і зв'язок із суб'єктом, який здійснює процес. Ніщо не може відбуватися в суспільстві поза соціальним процесом. Функціонування і розвиток його відбуваються в різних формах соціальних процесів. У зв'язку з цим нерідко соціологію вважають наукою, що розглядає соціальні явища як процес.

Завдання соціології полягає в оцінці соціальних процесів, виявленні проблем і суперечностей його розвитку, глибини і ґрунтовності зв'язків, взаємодії з соціальною організацією, суб'єктом та іншими соціальними процесами.

Характеризуючи соціальні процеси, необхідно брати до уваги стадійність, фазність, етапність їх перебігу й розвитку. Наприклад, процеси соціалізації особистості охоплюють такі етапи життєвого шляху: дитинство, юність, зрілість, старість. Кожному з них властиві певні фази розвитку. Так, у дитячому віці фізіологічні, психосоматичні процеси значно відрізняються в перші 2—3 місяці життя від тих, які домінують у 5-річному віці. Водночас кожному етапу властиві певні особливості, які визначають специфіку стадійності процесу. Так, в юності (на етапі соціалізації) особистість проходить різні фази фізичного, психологічного, трудового, етичного, правового становлення. На кожній з них відбувається складний процес, який проходить кілька стадій. Наприклад, процес трудового виховання неминує охоплює такі етапи: засвоєння теоретичних основ і навичок простих трудових операцій; засвоєння норм і принципів дотримання трудового розпорядку і трудової дисципліни; засвоєння трудових навичок, операцій середньої і високої складності; формування і вироблення власної позиції щодо різних форм і методів творчості в процесі трудової діяльності тощо.

Соціальні процеси можуть відбуватися об'єктивно та суб'єктивно, бути вираженими у конкретній чи абстрактній формі, детермінованими внутрішніми чи зовнішніми чинниками, пов'язаними зі структурними функціональними змінами, кількісними або якісними показниками вимірювання.

За характером процеси можуть бути еволюційними та революційними, за спрямованістю — прогресивними та реакційними. У їх розмежуванні часто використовують поділ на прості й складні, на процеси розвитку і деградації.

За системами, у яких відбуваються процеси, їх класифікують на:

- внутріособистісні (процес самоосвіти);
- процеси у стосунках між двома індивідами;
- процеси у стосунках між індивідом і групою;
- процеси, які змінюють організацію і внутрішню структуру спільноти;
- процеси, які змінюють відносини між двома групами (спільнотами);
- процеси, які змінюють структуру та організацію глобального суспільства.

Процеси *суперництва*, конкуренції, зумовлені прагненням випередити аналогічні намагання інших індивідів і груп у досягненні мети. Якщо в процесі суперництва виявиться бажання ліквідувати конкурента чи якусь його систему предметів або цінностей, то суперництво перетворюється на конфлікт, який також може мати різноманітні види та інтенсивність. Усе це — процеси взаємодії між людьми.

Виділяють також процеси *мобільності*, які змінюють місце індивідів чи груп як у просторі, так і в соціальних структурах; процеси дезорганізації та реорганізації, які змінюють соціальну організацію спільноти. Процеси змін у системах культури впливають на стосунки між людьми, на організацію і структуру спільноти, наприклад процеси, які змінюють системи ідеології, релігії, науки, техніки.

Процеси *пристосування* виявляються завжди там, де індивід чи група опиняються в новому середовищі. Про пристосування йдеться, наприклад, коли група емігрантів потрапляє в країну з іншою культурою і соціальною організацією; коли змінюються умови економічного і політичного устрою; коли молода людина приходить з навчального закладу на виробництво та ін. Тому пристосування — це форма поведінки, придатна для життя в новому зовнішньому середовищі. Оскільки умови зовнішнього середовища безперервно змінюються, то процеси пристосування відбуваються в суспільстві постійно. Залежно від значущості соціальних змін і ставлення до них індивідів процеси пристосування бувають швидкими й повільними, короточасними й тривалими. Тривала непристосованість призводить до дезорганізації особистості. А групи чи спільноти, які не можуть пристосуватися до нових умов середовища чи до глобальних змін у суспільстві, в культурі, техніці тощо, піддаються дезорганізації.

Співробітництво між партнерами (індивідами, групами) передбачає наявність спільних або схожих інтересів, усвідомлення кожною стороною необхідності й можливості взяти на себе реалізацію завдань для їх досягнення, виявлення аналогічних прагнень з іншої сторони, достатнє розуміння і знання один одного для впевненості в лояльності, встановлення правил, які забезпечують співробітництво. Сутність співробітництва — взаємна вигода. Співробітництво можливе на основі взаємного пристосування, що передбачає і відмову від деяких власних цінностей.

Суперництво — соціальний процес, який полягає у зіткненні протилежних інтересів індивідів, груп або прагнення до задоволення однакових інтересів за допомогою засобів, якими інші групи чи індивіди хочуть реалізувати власні інтереси.

Але суперництво не обов'язково призводить до конфлікту. Змагаються, наприклад, учні за одержання найкращого атестата. Суперництво може виникати і тоді, коли конкуренти за високу посаду, за високе становище не знають один про одного.

Соціальна дезорганізація — сукупність соціальних процесів, які спричиняють у межах певної спільноти дії, що не відповідають нормам, оцінюються негативно і перевищують допустимі межі, загрожуючи нормальному розвитку процесів колективного життя.

Дезорганізація полягає в дезінтеграції інститутів, які не виконують своїх завдань, в ослабленні механізмів формального і неформального контролю, нестійкості критеріїв оцінок, у поведінці, яка суперечить усталеним і допустимим нормам. Її зумовлюють різні чинники: стихійні лиха, тривалі війни, політичні кризи, радикальні зміни системи влади, революції, масові міграції населення, радикальні зміни в одній галузі господарства, науки чи техніки, які порушують

рівновагу й узгодженість з іншими галузями і зумовлюють зниження ефективності дії інститутів та форм соціального контролю. Серед причин соціальної дезорганізації — масові захворювання, участь у вирішенні питань колективного життя невірноважених чи психічно хворих людей тощо.

Усі соціальні переміщення особистості чи соціальної групи охоплює процес мобільності.

Процеси соціальної мобільності є важливими показниками ефективності різних типів суспільних устроїв. Суспільства, в яких забезпечені умови для вертикальної мобільності (переходу від нижчих до вищих верств, груп, класів), де є широкі можливості для територіальної, в тому числі через межі країни, мобільності, називають *відкритими*. Типи суспільств, у яких такі переміщення надто ускладнені або практично неможливі, називають *закритими, замкненими*. їм властиві кастовість, клановість, гіперполітизованість. Відкриті шляхи для вертикальної мобільності є важливою умовою розвитку сучасного суспільства. В іншому разі постійно виникатимуть соціальна напруженість і конфлікти.

Особливим різновидом соціальної мобільності є міграція.

Міграція — процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп, їх переміщення в інший район чи іншу країну, а також переселення з села в місто або навпаки.

Розрізняють міграцію міжнародну і внутрішню, пов'язану з переїздами в межах багатьох чи однієї країни. Негативні наслідки мають як штучне стримування міграції, так і надмірне її стимулювання. Перше, як правило, пов'язане з порушенням прав людини. Надмірна міграція може призводити до негативних змін демографічного складу регіону чи країни, ринку робочої сили, зниження інтелектуального рівня суспільства.

Пострадянський простір в останньому десятиріччі ХХ ст. став одним з найдинамічніших у світі за станом рухливості населення. Головною причиною цього став розпад Радянського Союзу і утворення нових незалежних держав. У внутрішній політиці деяких пострадянських країн було взято курс на етнократизм, що виштовхувало значні маси людей з місць постійного проживання, породжувало значні міграційні потоки. Позначилися на цьому і непоодинокі вогнища міжетнічних конфліктів та громадянських воєн — Нагірний Карабах, Фергана, Таджикистан, Придністров'я, Абхазія, Північний Кавказ. Багато людей прийняли рішення про переселення, прагнучи возз'єднатися з рідними, які опинилися в інших країнах.

Активізації міграційних потоків в Україну сприяло відновлення історичної справедливості щодо незаконно депортованих народів. Ще однією причиною активних міграційних процесів на пострадянському просторі є диференціація за рівнем життя нових держав і регіонів. Показником дії цих чинників є зміна міграційних потоків. Наприклад, у 1991—1992 рр. в Україну переселялося більше людей, ніж виїжджало з неї, а починаючи з 1994 р., з погіршенням економічної ситуації збільшився потік виїжджаючих з України. Активізації міграційних процесів в Україні сприяли утвердження права людини на свободу вибору місця проживання і свободу пересування. Своєрідним міграційним явищем в умовах економічної кризи, безробіття стало «човникування».

2. Місце етносоціології в структурі соціологічного знання.

Кожна людина ідентифікує свою належність до певної спільноти. Етнічна самоідентифікація є однією з її базових ідентифікаційних практик. Почуття етнічної спільноти у давніх суспільствах було першим у розмежуванні на «своїх» і «чужих». Етнічне самовизначення людини є значно суттєвішим за усвідомлення територіальної відокремленості. В етнічності відображаються особливості соціальних практик, культурної спадщини тощо. Феномен етнічного, національного вивчають етнографія, соціальна антропологія, історія, філософія, політологія та ін. У просторі соціологічної, науки проблемами етнічного та національного займається етносоціологія.

Етносоціологія — галузь соціології, що досліджує суть і функції різних етнічних спільнот (рід, плем'я, народність, нація) з метою з'ясування загальних закономірностей їх взаємодії та вироблення механізмів включенням в існуючу систему соціальних відносин.

Як наукова дисципліна, вона існує на стику соціології, етнографії та історії. *Предмет її* — взаємозв'язок загальних соціальних явищ і процесів з явищами та процесами етнічними. *Об'єкт* — особливості етнічних виявів соціального.

Етносоціологія зосереджується на вивченні етнічної специфіки загальних соціальних явищ, та етнічних проблем — національної самосвідомості, мови, звичаїв та інших елементів культури.

В Україні як окрема дисципліна вона почала формуватися на межі 50—60-х років ХХ ст. Однак її засади були закладені раніше, сформувавшись у лоні етнографії, історії, фольклористики та інших наук, які цікавилися особливостями національної культури, традиціями народу.

Як і кожна молода наукова галузь, етносоціологія особливу увагу зосереджує на з'ясуванні сутності й специфіки наукового апарату, базових понять («етнос», «народність», «нація» тощо), формуванні методології досліджень. У цьому процесі конкурують різні концептуальні підходи, розмаїття яких ілюструє багатогранність предмета дослідження. Особливо це стосується одного з базових понять — «етнос», тлумачення якого є своєрідним ключем до розгляду всіх інших.

3. Поняття "етнос" і "нація".

Отже, предмет етносоціології складають етноси, нації, проблеми національних відносин, націоналізму тощо.

Етнос - це стійка група людей, об'єднаних загальноісторичним, генетичним корінням, якій притаманні спільні риси і стабільні особливості культури та ментальності /світосприймання/.

До ознак етносу, належать: мова, народне мистецтво, звичаї, традиції, норми поведінки та інше. Формування етносу відбувається на певній території. В подальшому розвитку етнос може втрачати територіальну єдність. Етнічною є така спільність, яка усвідомлює себе саму як таку /етнічна самосвідомість, відрізняє себе від інших етнічних груп.

До етнічних спільностей відносять рід, плем'я, народність, націю. Головними умовами їх виникнення виступають наявність спільної території і

мови. Водночас це і головні ознаки спільності. Під час утворення етнічної спільності формуються характерні для неї риси матеріальної та духовної культури, побуту, психології.

Першими історичними спільностями людей з етнічними ознаками були родоплемінні спільності: рід - первинна історична ланка етнічної організації, плем'я - об'єднання кількох родів. Характерними особливостями родоплемінних об'єднань людей були спільність походження і кровнородинних зв'язків, території проживання, мови, звичаїв, видів господарської діяльності.

З появою класів починає формуватись народність, для якої характерна спільність території, мови, культури і багато спільних психологічних рис характеру. В процесі подальшого розвитку народність існує поряд з нацією, яка виникає під час розладу феодального ладу та зародження формування і розвитку капіталізму. *Нація - вища форма соціально-етнічної спільності людей, їй притаманна спільність економічного життя, території, національної самосвідомості та деякі специфічні риси культури, звичаїв, побуту, традицій.*

Сучасна нація - це соціально-етнічна спільність, яка включає розвинуту - етнічну /національну/ самосвідомість з усіма її компонентами /спільність походження та історичної долі, особливості психології, характеру, прихильність до національних цінностей і символіки, екологічного середовища/, а також мовна, економічна і територіальна єдність, яка відіграла визначальну роль на етапі національної консолідації, але тепер більш схильна до інтеграційних процесів і тому не завжди однозначно впливає на національне життя. Причому для кожного етносу комбінації національних ознак можуть мати суттєві відмінності. Домінуючою рисою нації є високий рівень національної свідомості, яка базується на свідомості своєї єдності та відмінності від інших. Від неї в значній мірі залежить життєздатність, активність нації. Високий рівень національної самосвідомості, властивий нації, знаходить своє відбиття у прагненні нації створити свою державність. Цим нація відрізняється від народності.

В соціології використовують також термін "національна група". Остання складає значну частину населення, що проживає за межами свого національно-державного утворення або не має такого взагалі. Наприклад, німці у Франції, Бельгії, турки в Німеччині і Англії.

Таким чином, націю складають представники переважно одного етносу.

Слід відрізняти суто етнічні категорії нація, народність, національна група від поняття народ, яке часто зустрічається в соціології. Народ як соціально-політичне утворення об'єднує в собі представників багатьох національностей, які проживають в одній державі. Народ певної держави - це все населення вільних людей, пов'язаних єдністю території, економічного і політичного життя, інтересів і цілей, яке володіє суверенітетом та виступає єдиним джерелом влади і політики. Як об'єктивна реальність народ є закономірністю для становлення і функціонування правової держави і громадянського суспільства. Політика, спрямована на формування народу через насильницьке злиття націй "совєтський народ", або через створення його з представників лише однієї нації німецької - в Гітлера, є нічим іншим, як різновидом расизму, який не має нічого спільного з діяльністю правової держави.

У суверенних правових державах емігранти, які бажають оселитися, наприклад в Італії або Німеччині, мусять набути права громадянства і лише за цих умов вони стають повноправними представниками цієї країни, представниками її народу. Тут нації безболісно трансформуються у народ як соціально-політичну спільність людей, не втрачаючи при цьому своїх етнічних особливостей.

4.Сучасні етнічні процеси: інтеграція, консолідація, асиміляція, сегрегація.

Етнічна ідентичність — відчуття взаємної тотожності, історичної, соціальної та культурної спільності у представників однієї етнічної групи.

Вона не є сталою на всі часи, може змінюватися, особливо за тривалих міжетнічних взаємин. У зв'язку з цим в антропології та етносоціології було запроваджено поняття «акультурація», за допомогою якого описують зміни в етнічній ідентичності, етнічному та культурному самоусвідомленні під час тривалого контакту різних за культурою груп людей. Ці зміни стосуються всіх груп, що контактують, але практика свідчить, що домінуюча культура змінюється найменше. Культурні меншини засвоюють (самостійно або під тиском обставин) основні елементи культури домінуючої групи — релігію, стереотипи поведінки, норми тощо. Наявність цих змін є підставою для тверджень про акультураційні стратегії в такому середовищі.

Інтеграція (лат. integratio — поповнення, відновлення) — орієнтація на збереження етнокультурної спадщини одночасно зі встановленням широких контактів з представниками іншої культури, що сприяло б формуванню так званої «мозаїчної культури», де кожна окрема ланка зберігає свою особливість і самобутність.

Асиміляція (лат. Assimilatio — уподібнення) — витіснення елементів культури меншості під тиском титульної культури та поглинання етнічних меншин культурою більшості. Інколи можлива часткова інтеграція культури меншин у простір титульної культури.

Сегрегація (лат. segregatio — відокремлення) — спроби збереження власної етнокультурної спадщини за різкого звуження контактів з представниками інших національних утворень. Фактично вона є вираженням ізоляціоністської політики. Цей термін вживається, коли йдеться про домінуючі етнічні групи; щодо політики національних меншин використовують термін *сепаратизм*.

Маргіналізація (лат. marginalis — межа, узбіччя) — ситуація, за якої небажання або неспроможність орієнтації на етнокультурні стереотипи більшості супроводжується в етнічній групі втратою рідної культури, мови тощо.

Контрольні питання:

- 1.Охарактеризуйте поняття : народність, нація, народ.
- 2.Розвиток релігійних процесів в сучасній Україні.
- 3.Сучасні етнічні процеси.